

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان:

اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری

نگارش:

حوریه حسینی اکبرنژاد

استاد راهنما:

دکتر سید علی سادات اخوی

استاد مشاور:

دکتر امیرحسین رنجبریان

۱۳۸۷ / ۱۲ / ۱۱

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق بشر

زمستان ۱۳۸۶

۹۸۶۰۷

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی حقوق عمومی
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد : حوریه حسینی اکبرنژاد

گرایش :

در رشته : حقوق بشر

با عنوان : اعمال فرا سرزمینی تعهدات حقوق بشری

را در تاریخ : ۱۳۸۶/۱۲/۱

به عدد	به حروف
۱۹،۵	نوزده و نیم

با نمره نهایی :

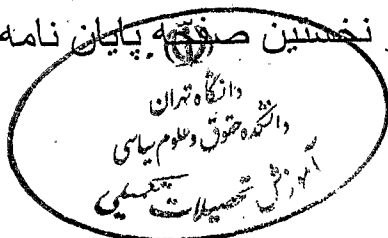
ارزیابی نمود.

عالی

با درجه

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما (استاد راهنمای دوم) (حسب مورد):	دکتر سیدعلی سادات اخوی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر امیرحسین رنجبریان	استادیار	"	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر الهام امین زاده	استادیار	"	
۴	استاد داور (خارجی)				
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی:	دکتر سیدباقر میرعباسی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر : این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه به پایان نامه درج می گردد.

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

اداره کل تحصیلات تکمیلی

شماره _____
تاریخ _____
پیوست _____

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب خریزه حسینی الوردی^۱ متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو خریزه حسینی الوردی^۱

امضاء

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸

فاکس : ۶۴۹۷۳۱۴

تقدیم

به

سرور آزادگان عالم و یاران باوفایش

...پاکانی که با تسلیم

هستی خویش، گرد نیستی و فنا را از چهرهٔ بشریت زدودند
و با مرکب محبت و معرفت مرزهای سرزمینی را در نور دیدند
و صبغهٔ آزادگی را بر ظلمت کدهٔ جور و ستم پسندیدند
اگر چه اجسام نیفشان آماج مصایب دوران کردید، لیکن
نهاد تنومند امید را در کویر فشک نومیدی و تنهایی
به جواز بنشانند...

و به

...او که می‌آید

آن سبز جاری

که صدای پایش زمزمهٔ صبحی روشن

را در فراسوی مرزهای ظلم و بی‌عدالتی

بشارت می‌دهد...

و تقدیم به پدر و مادر عزیزه

آنها که وجودشان را نفعه‌ای رو برفش از جانب خداوند مهربان می‌دانم. به پاس خالصانه‌ترین محبت‌ها و زلال‌ترین شفقت‌هایی که همچون قطرات زندگی برفش باران بر لظه لظه زندگی‌ام ارزانی داشته‌اند، ایشان را سپاس می‌گویم.

چکیده

موضوع پایان‌نامه حاضر اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری می‌باشد که در آن سعی شده شرایط اجرای فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری مورد بررسی قرار گیرد. برخی از مهمترین معاهدات در زمینه حقوق مدنی و سیاسی عبارتند از میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و کنوانسیون امریکایی حقوق بشر. بر طبق معاهدات مذکور، تعهدات دولتهای عضو در راستای تضمین حقوق بشر و آزادی‌های اساسی محدود به افراد «تحت صلاحیت آنها» می‌باشد. اولین مسئله‌ای که در این ارتباط مطرح است اینکه مفهوم «صلاحیت» در معاهدات حقوق بشری به چه صورت می‌بایست تفسیر شود. پر واضح است که تبیین این مسئله از دیدگاه قربانیان اقدامات فراسرزمینی دولتها از اهمیت بسزایی برخوردار است. بر طبق رویه‌ی نهادهای نظارتی در زمینه حقوق بشر معاهدات حقوق بشری محدود به قلمرو سرزمینی دولتهای عضو نمی‌باشد و در صورتی که یک دولت مبادرت به اعمال کنترل مؤثر بر خارج از قلمرو سرزمینی‌شان بنماید، معاهدات حقوق بشری قابل اجرا است. در مورد معاهدات حقوق بشری در زمینه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اجرای فراسرزمینی متفاوت است. مسئله اصلی در رابطه با میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مربوط به وجود یا عدم وجود تعهدات فراسرزمینی دولتها نمی‌باشد، بلکه ماهیت و دامنه این تعهدات مورد بحث است. آنچه مسلم است اینکه تعهدات حقوق بشری محدود به قلمرو سرزمینی دولتهای عضو نمی‌باشد و هدف معاهدات حقوق بشری در کل ایجاب می‌کند که دولتهای عضو متعهد به تضمین حقوق و آزادی‌های کلیه افراد تحت سلطه واقعی و تحت مسئولیت خویش چه در داخل خاک خود و چه در خارج از قلمرو سرزمینی‌شان می‌باشند.

پیشگفتار

خداوندا، تو را سپاس،

که از نعمت هستی برخوردارمان نمودی و در مرکبی از محبت و معرفت در آغاز جاده سرسبز و بی‌منتهای کمال و علم‌آموزی قرارمان دادی و بر ما نهادی که این مسیر را با قوت تا رسیدن به سر منزل مقصد طی نمایم.

و تو مهربانی، پس در پیمودن راه تنهایی نگذاشتی و همواره ستارگان پرفروغی از جانب تو، بی‌دریغ مسیر گذر روزگاران را روشنایی بخشیدند، سلام و درود تو بر آن برگزیدگان پاک.

و تو رب‌العالمینی، ما را از وجود مربیان دلسوز و فداکار بهره‌مند نمودی، آنانی که عشق را از توبه و دیعه گرفته‌اند.

از محضر استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر سیدعلی سادات اخوی که به عنوان استاد راهنما، همواره با رهنمودهای روشنگرانه‌شان طی این مسیر را بر من هموار نمودند، نهایت قدردانی و سپاسگزاری را ابراز می‌دارم، همچنین از حضور استاد گرانمایه، جناب آقای دکتر امیرحسین رنجبریان که به عنوان استاد مشاور مرا با مساعدتهای بی‌دریغ خویش یاری نمودند، بی‌نهایت سپاسگزارم و به پاس تمامی محبتها و مساعدتهای دلسوزانه این اساتید بزرگوار توفیقات روزافزون ایشان را از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم از استاد محترم سرکار خانم دکتر الهام امین‌زاده نیز که زحمت داوری این پایان‌نامه را تقبل نمودند نهایت قدردانی و تشکر را دارم.

از مسئولان و کارمندان کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه تهران، خصوصاً سرکار خانم میرزایی و تمامی بزرگوارانی که در گردآوری این تحقیق مرا یاری نمودند، صمیمانه قدردانی می‌نمایم.

فهرست مطالب

مقدمه.....	خ
بخش اول: اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری در عرصه جهانی	
فصل نخست: اعمال فراسرزمینی میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی.....	۳
مبحث نخست: تبیین صلاحیت فراسرزمینی دولتهای عضو بر طبق میثاق.....	۳
گفتار نخست: مفهوم صلاحیت بر مبنای قواعد کلی.....	۴
الف) تعامل حقوق بین‌الملل عمومی و حقوق بین‌الملل بشر در موضوع «صلاحیت».....	۵
ب) مبانی اعمال صلاحیت.....	۷
گفتار دوم: تفسیر مفهوم «صلاحیت» بر طبق میثاق و پروتکل اختیاری اول.....	۷
الف) معنای عادی و متداول اصطلاحات.....	۸
۱- بند اول ماده ۲ میثاق.....	۹
۲- ماده ۱ پروتکل اختیاری اول.....	۱۰
ب) کارهای مقدماتی تدوین و تصویب میثاق.....	۱۱
گفتار سوم: تعهدات مثبت دولتها در خارج از قلمرو سرزمینی.....	۱۲
مبحث دوم: تعهدات حقوق بشری دولتها در قبال اقدامات فراسرزمینی نیروهای تحت کنترل.....	۱۵
گفتار اول: اشغال نظامی.....	۱۵
گفتار دوم: عملیات حفظ صلح.....	۱۸
گفتار سوم: دستگیری و بازداشت: قضیه <i>Lopez Burgoz</i>	۱۹
مبحث سوم: مسئولیت در قبال اقدامات دارای آثار فراسرزمینی.....	۲۲
مبحث چهارم: اعمال فراسرزمینی میثاق در قبال اتباع مقیم در خارج.....	۲۴
گفتار اول: حق تردد آزادانه و صدور گذرنامه بر طبق ماده ۱۲.....	۲۵
الف) قضیه <i>Lichtenszte</i>	۲۵
ب) قضیه <i>Montero</i>	۲۶
گفتار دوم: منع شکنجه و رفتارهای خشن و غیرانسانی بر طبق ماده ۷.....	۲۷
الف) قضیه <i>E. Quinteros</i>	۲۷
ب) قضیه <i>Miha</i>	۲۸
گفتار سوم: تساوی در برابر قانون و منع هر گونه تبعیض بر طبق ماده ۲۶.....	۲۸
مبحث پنجم: تعهدات حقوق بشری دولتها در سرزمین‌های تحت استعمار.....	۲۹

مبحث ششم: مسئولیت دولتها در قبال اقدامات فراسرزمینی اشخاص و نهادهای خصوصی.....	۳۰
مبحث هفتم: مسئولیت دولتها در قبال اقدامات نهادهای بین‌المللی.....	۳۲
مبحث هشتم: بررسی موردی اعمال فراسرزمینی میثاق حقوق مدنی - سیاسی در حیطة	
مخاصصات مسلحانه و مبارزه با تروریسم.....	۳۳
گفتار نخست: اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری در وضعیت مخاصصات	
مسلحانه.....	۳۴
الف) رابطه تکمیلی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در مخاصصات	
مسلحانه.....	۳۷
ب) نقض آشکار حقوق بشر در اقدامات فراسرزمینی معاصر دولتها....	۴۱
۱- گوانتانامو.....	۴۲
۲- افغانستان.....	۴۴
۱-۲- توافقات بعمل آمده میان دولت افغانستان و	
نیروهای امریکایی و وضعیت اجرای فراسرزمینی	
تعهدات حقوق بشری.....	۴۴
۲-۲- فقدان چارچوب قانونی مشخص در	
خصوص بازداشت افراد در افغانستان.....	۴۵
۳- عراق.....	۴۶
۱-۳- احراز وضعیت اشغال در عراق.....	۴۷
۲-۳- انتساب اقدامات فراسرزمینی نیروهای	
خارجی در عراق به دولتهای متبوع.....	۴۹
۳-۳- نقض حقوق بنیادین و آزادی‌های اساسی	
افراد در زندان ابوغریب.....	۵۰
گفتار دوم: مبارزه با تروریسم و اعمال فراسرزمینی حقوق بین‌الملل بشر.....	۵۳
الف) مبارزه علیه تروریسم و ممنوعیت هر گونه تبعیض.....	۵۴
ب) مبارزه علیه تروریسم و حق ممنوعیت شکنجه و رفتارهای خشن،	
غیرانسانی و تحقیرکننده.....	۵۶
ج) حق دادرسی عادلانه در اقدامات ضد تروریستی دولتها.....	۶۰
د) جامعه جهانی و اقدامات ضد تروریستی امریکا و دیگر کشورها.....	۶۲

- فصل دوم: اعمال فراسرزیمینی میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۶۵
- مبحث نخست: اعمال فراسرزیمینی در چارچوب منطوق میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۶۶
- گفتار اول: بند دوم ماده ۱ در خصوص حق تأمین معاش ۶۶
- گفتار دوم: بند اول ماده ۲ در خصوص تعهدات کلی دولتها بر طبق میثاق ۶۶
- گفتار سوم: ماده ۱۱ در خصوص حق برخورداری از سطح زندگی مناسب و غذای کافی ۶۸
- مبحث دوم: اعمال فراسرزیمینی میثاق در پرتو ملاحظات و تفاسیر کلی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۷۰
- گفتار اول: تفسیر کلی شماره ۲ در خصوص ارائه مساعدتهای فنی بین‌المللی ۷۱
- گفتار دوم: تفسیر کلی شماره ۸ در خصوص ضمانت اجرای اقتصادی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۷۱
- مبحث سوم: مسئولیت دولتها در قبال اقدامات مأموران و نهادهای بین‌المللی ۷۲
- مبحث چهارم: ماهیت تعهدات فراسرزیمینی دولتها بر طبق میثاق ۷۲
- گفتار اول: تعهدات الزام‌آور در راستای احترام ۷۳
- گفتار دوم: تعهد به حمایت و همکاری در راستای حمایت ۷۴
- گفتار سوم: تعهد به اجرا و همکاری در راستای اجرا ۷۵
- فصل سوم: تعهدات فراسرزیمینی دولتها در ارتباط با کنوانسیون منع و مجازات ژنوسید ۷۷
- مبحث نخست: مبنای اعمال فراسرزیمینی تعهدات حقوق بشری دولتها در ارتباط با منع و مجازات ژنوسید ۷۷
- گفتار نخست: مشروعیت اعمال صلاحیت فراسرزیمینی ۷۸
- گفتار دوم: ملاک «کنترل کلی» یا «کنترل مؤثر» ۷۹
- مبحث دوم: تأثیر احراز نوع مناصمات (داخلی یا بین‌المللی) بر مسئولیت دولتها در قبال نقض حقوق بین‌الملل بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه ۸۲
- گفتار نخست: مسئولیت دولتها در قبال اقدامات فراسرزیمینی گروههای نظامی و شبه نظامی تحت کنترل ۸۳
- گفتار دوم: شرایط انتساب اقدامات فراسرزیمینی گروههای نظامی و شبه نظامی غیررسمی به دولتها ۸۴
- گفتار سوم: دامنه مسئولیت دولتها در قبال نقض تعهدات بین‌المللی در خصوص منع و مجازات ژنوسید ۸۶

بخش دوم: اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری در چارچوب منطقه‌ای

- فصل نخست: اعمال فراسرزمینی کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ۸۹
- مبحث نخست: قلمرو تحت صلاحیت دولتها بر طبق ماده یک کنوانسیون ۹۱
- گفتار نخست: پیشینه مختصری پیرامون تدوین ماده یک ۹۱
- گفتار دوم: تبیین مفهوم صلاحیت ۹۲
- الف) مفهوم صلاحیت با استناد به حقوق بین‌الملل در رویه دیوان ۹۲
- ب) مفهوم صلاحیت در چارچوب نظام حقوق بین‌الملل بشر ۹۴
- گفتار سوم: مناسبات متقابل صلاحیت و مسئولیت ۹۴
- مبحث دوم: ماهیت و دامنه تعهدات دولتها بر طبق ماده یک ۹۶
- گفتار نخست: قلمرو سرزمینی کنوانسیون ۹۶
- گفتار دوم: مسئولیت در قبال اقدامات فراسرزمینی مأموران ۹۸
- الف) تعریف نماینده یا مأمور یک دولت بر طبق قواعد حقوق
بین‌الملل ۹۸
- ب) شرایط تحقق مسئولیت دولت ۹۹
- ۱- اقدام در راستای ایفاء وظایف رسمی: قضیه *Droz* ... ۱۰۰
- ۲- اقدام در راستای اعمال صلاحیت دولت ۱۰۱
- ۱-۲- بازداشت: قضیه *Ocalan* ۱۰۱
- ۲-۲- کشتار خودسرانه: قضیه *Issa* ۱۰۳
- ج) دامنه مسئولیت دولت در قبال اقدامات نمایندگان و مأموران رسمی ۱۰۴
- ۱- مسئولیت در قبال اقدامات ناشی از اعمال کنترل مؤثر:
قضیه *Loizdiou* ۱۰۴
- ۲- مسئولیت در قبال اقدامات غیرقانونی مأموران ۱۰۵
- گفتار سوم: دامنه تعهدات مثبت دولتها: قضیه *Ilascu* ۱۰۵
- الف) افراد تحت حمایت ۱۰۶
- ب) میزان حمایت ۱۰۷
- مبحث سوم: سیر تحولات اعمال فراسرزمینی کنوانسیون در رویه کمیسیون و دیوان
اروپایی ۱۰۸
- گفتار نخست: رویه قضایی ابتدایی در خصوص مسئولیت فراسرزمینی دولتهای
عضو ۱۰۸
- الف) قضیه *Ilse Hess* ۱۰۸
- ب) قضایای مربوط به شمال قبرس ۱۰۹

- گفتار دوم: ضابطهٔ «اعمال کنترل مؤثر» در آراء دیوان ۱۱۰
- الف) اعمال کنترل مؤثر بر یک کشور عضو: بازنگری در وضعیت
شمال قبرس ۱۱۱
- ب) اعمال کنترل مؤثر بر یک کشور غیر عضو: وضعیت کوزوو ۱۱۲
- ج) اعمال کنترل دفاکتو بر افراد و اموال کشور عضو ۱۱۴
- د) برخی اقدامات فراسرزمینی معاصر در کشورهای غیر عضو ۱۱۴
- گفتار سوم: قضیه *Bankovic*: رویکردی متفاوت در اعمال فراسرزمینی
صلاحیت ۱۱۵
- الف) ادعای عدم مسئولیت دولتهای عضو در قبال نقض کنوانسیون .. ۱۱۶
- ۱- استناد به ضرورت نظامی ۱۱۶
- ۲- فقدان اعمال صلاحیت بر قربانیان بر طبق حقوق
بین‌الملل عمومی ۱۱۸
- ب) ملاک دیوان در رأی *Bankovic* ۱۱۹
- ۱- اصل سرزمینی بودن صلاحیت ۱۱۹
- ۲- اعمال کنترل مؤثر منجر به اعمال قوای عمومی ۱۲۰
- ج) بررسی مفهوم «صلاحیت» در قضیه *Bankovic* بر مبنای قواعد
تفسیر ۱۲۱
- ۱- قواعد حقوق بین‌المللی مرتبط ۱۲۱
- ۲- رویهٔ بعدی ۱۲۲
- ۳- تفسیر پویا ۱۲۴
- ۴- هدف و غایت کنوانسیون ۱۲۵
- گفتار چهارم: جایگاه حقوقی «صلاحیت» بعد از قضیه *Bankovic* ۱۲۶
- فصل دوم: اعمال فراسرزمینی اسناد حقوق بشری امریکایی ۱۲۹
- مبحث نخست: اعمال فراسرزمینی صلاحیت در سیستم امریکایی ۱۲۹
- گفتار نخست: اشاره به موارد نقض فراسرزمینی حقوق بشر در گزارشات
کشوری کمیسیون ۱۳۰
- الف) گزارش کمیسیون در خصوص نقض حقوق بشر توسط دولت
شیلی ۱۳۰
- ب) گزارش کمیسیون در خصوص نقض حقوق بشر توسط دولت
سورینام ۱۳۰

گفتار دوم: تعهد به اعمال فراسرزیمینی اسناد امریکایی حقوق بشر در رویه	
کمیسیون.....	۱۳۱
مبحث دوم: عوامل توسعه اعمال فراسرزیمینی در سیستم امریکایی.....	۱۳۲
گفتار نخست: عدم تعیین قلمرو صلاحیتی در اعلامیه امریکایی	۱۳۳
گفتار دوم: نقش کمیسیون در ارتقاء و پیشبرد حمایت از حقوق بشر	۱۳۳
گفتار سوم: امکان تفسیر موسع از کنوانسیون	۱۳۵
مبحث سوم: اعمال فراسرزیمینی اعلامیه امریکایی	۱۳۶
گفتار نخست: اعمال کنترل مؤثر بر افراد از طریق بازداشت	۱۳۶
الف) بازداشت افراد در آبهای آزاد توسط دولت امریکا	۱۳۶
ب) بازداشت خودسرانه اتباع بیگانه توسط امریکا در بازداشتگاه	
گواتانامو	۱۳۹
۱- بازداشت اتباع دولت کوبا	۱۴۱
۲- درخواست رعایت اقدامات احتیاطی برای زندانیان	
گواتانامو	۱۴۲
گفتار دوم: سایر موارد اعمال کنترل موثر	۱۴۵
الف) اشغال نظامی: مداخله نظامی امریکا در گرانادا	۱۴۵
ب) کنترل نظامی: مداخله نظامی کوبا در فضای بین‌المللی	۱۴۸
گفتار سوم: موارد قطعی اعمال فراسرزیمینی اعلامیه: مداخله نظامی امریکا در	
پاناما	۱۵۱
مبحث چهارم: اعمال فراسرزیمینی کنوانسیون امریکایی حقوق بشر	۱۵۳
نتیجه	۱۵۵
منابع	۱۶۲

الف) طرح موضوع

اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها از موضوعات اساسی و حیاتی در راستای تضمین حمایت از افراد قلمداد می‌شود، که از اوان طرح موضوعات حقوق بشری در عرصه بین‌المللی و در مذاکرات اولیه صورت پذیرفته پیرامون تدوین و تصویب معاهدات حقوق بشری همواره مورد توجه قرار گرفته است.^۱ بر همین مبنا تعهدات حقوق بشری دولتها صرفاً محدود به قلمرو سرزمینی آنها نشده است. توجه به هدف نهایی حقوق بین‌الملل بشر که تضمین حمایت از حقوق بنیادین و آزادی‌های اساسی افراد در برابر دولتها است، اهمیت جنبه فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها را بیش از پیش نمایان می‌سازد. دولتها متعهد هستند که کلیه حقوق و آزادی‌های مندرج در معاهدات حقوق بشری را در خصوص کلیه افراد تحت «صلاحیت» خود تضمین نمایند. خواه دولتهای مذکور در قلمرو سرزمینی خود مبادرت به اعمال صلاحیت نمایند، خواه این سلطه و صلاحیت در خارج از سرزمین آنها صورت بگیرد.^۲ از آنجایی که موضوعات حقوق بشری غالباً جنبه حیاتی برای جوامع دارد، بنابراین براحتی نمی‌توان از کنار نقض موازین و استانداردهای حقوق بشری در خارج از قلمرو سرزمینی دولتها گذشت. مسئله‌ای که تقریباً در رویه تمامی نهادهای نظارتی در زمینه حقوق بشر و نیز نظریات حقوقدانان و مفسران برجسته مورد اتفاق نظر قرار دارد، این است که مفهوم صلاحیت مندرج در معاهدات حقوق بشری در صدد تحدید دامنه تعهدات حقوق بشری دولتها به مرزهای سرزمینی آنها نمی‌باشد.^۳

معاهدات حقوق بشری موجود به لحاظ تئوری در بر گیرنده تضمینات ضروری جهت حمایت از افراد در برابر دولتها می‌باشد، لیکن در عرصه عمل می‌بایست بررسی نمود که دامنه اجرای فراسرزمینی

۱. به طور نمونه دبیر کل وقت سازمان ملل متحد در بیانات خود در خصوص تصویب میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی هدف عمده از تصویب ماده (۲) میثاق را این امر دانسته که دولتها نتوانند از ایفاء تعهدات حقوق بشری در قلمرو تحت صلاحیت خود به قطع نظر از اینکه افراد در قلمرو سرزمینی‌شان واقع هستند یا نه، امتناع ورزند. رک:

UN. Doc. A/2229.Ch.V (1955), paras. 4-5.

۲. نکته قابل توجه در این خصوص آن است که اساساً تحقق اعمال صلاحیت از جانب دولتها و در نتیجه تحقق مسئولیت آنها اگر چه ممکن است به لحاظ نظری امری نه چندان دشوار بنظر رسد، لیکن در عمل باید گفت که این امر از پیچیدگی‌ها و ابهامات بسیار زیادی برخوردار است، تا آنجا که اظهار نظر قطعی در این رابطه را با مشکل مواجه نموده است و بر همین اساس مطالعه موردی آراء و رویه نهادهای ناظر بر معاهدات حقوق بشری اعم از جهانی و منطقه‌ای ضروری بنظر می‌رسد. برای مطالعه بیشتر در این خصوص می‌توانید رجوع کنید به:

Fons Coomans and Menno T. Kamminga, *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*, Antwerp, Intersentia, 2004.

۳. در این زمینه آراء متعددی از سوی نهادهای نظارتی صادر شده است که به تفکیک و در چارچوب جهانی و منطقه‌ای در تحقیق حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

این تعهدات تا چه میزان مورد پذیرش قرار گرفته است. در مورد تعهدات دولتها بر طبق حقوق بین‌الملل بشردوستانه پاسخ به این سوال چندان پیچیده نیست، زیرا اساساً اجرای این معاهدات صرفنظر از محدودیت‌های سرزمینی، پذیرفته شده است. بر همین مبنا دولتهای متعاقد می‌بایست اجرای این تعهدات را تحت هر شرایطی تضمین نمایند.^۴ در خصوص برخی از معاهدات حقوق بشری نیز مسئله اجرای فراسرزمینی با ابهام خاصی مواجه نیست، بطور نمونه در کنوانسیون منع و مجازات ژنوسید هیچ گونه محدودیت سرزمینی در خصوص اجرا در نظر گرفته نشده است.^۵ با این وجود در خصوص اجرای فراسرزمینی این معاهده حقوق بشری نیز بحثها و اختلاف نظرانی در آراء مراجع بین‌المللی مطرح شده، به طور نمونه رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه بوسنی و هرزگوین علیه صربستان و مونته‌نگرو در سال ۲۰۰۷ در این خصوص حائز اهمیت است.^۶

اما در خصوص برخی از معاهدات حقوق بشری وضعیت اندکی پیچیده‌تر است. به طور نمونه بر طبق میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و کنوانسیون امریکایی حقوق بشر دولتهای عضو متعهد به تضمین رعایت حقوق مندرج در این اسناد در قبال کلیه «افراد تحت صلاحیت» و کنترل خود می‌باشند، بنابراین مسئله اصلی در خصوص اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها در این چارچوب تبیین مفهوم صلاحیت می‌باشد.

ب) اهمیت موضوع

گرچه حقوق بشر در آغاز عمدتاً ناظر به حمایت از حقوق افراد در برابر اعمال حاکمیت و اقتدار مطلق دولت سرزمینی بوده، لیکن تدریجاً در عصر جهانی شدن و پیامد پدیده‌هایی نظیر اقدام جهانی دولتها جهت مبارزه علیه تروریسم و نقض گسترده و آشکار حقوق بشر افراد در خارج از مرزهای سرزمینی آنها، ضرورت اجرای فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها مطرح گردیده است. بر همین مبنا در تفسیر موسعی که از هدف حقوق بین‌الملل بشر بعمل آمده، این تضمینات لزوماً منحصر به روابط میان دولتها و اتباع آنها و یا محدود به قلمرو سرزمینی آنها دانسته نشده است، بلکه دولتها حتی در فراسوی مرزهای سرزمینی خود نیز در قبال نقض حقوق بشر افرادی که به نوعی تحت کنترل یا

---

۴. ماده (۱) کنوانسیون‌های چهارگانه (۱۹۴۹) ژنو مقرر می‌کند: «دولتهای معظم متعاقد تعهد می‌نمایند که این قرارداد را در همه احوال محترم شمرده و اتباع خود را به احترام آن وادارند.»

۵. ماده (۱) کنوانسیون منع و مجازات ژنوسید (۱۹۴۸) مقرر می‌کند: «طرفهای متعاقد تصدیق و تأیید می‌کنند که ژنوسید اعم از اینکه در موقع صلح صورت گیرد یا در جنگ بوقوع بپیوندد به موجب حقوق بین‌الملل جنایت محسوب می‌شود و تعهد می‌کنند که از آن جلوگیری کرده و مورد مجازات قرار دهند.»

6. ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment of 26 February 2007.

صلاحیت آنها می‌باشند، مسئول قلمداد می‌شوند.^۷ با این وجود همچنان بسیاری از مسائل در ابهام باقی مانده است، گویی همواره تمایل اصلی‌ترین تابعان حقوق بین‌الملل که دولتها می‌باشند به سمت و سوی عدم پذیرش اجرای فراسرزمینی این تعهدات تعلق گرفته است. در دهه‌های اخیر شرایطی نظیر وقوع مخاصمات بین‌المللی و غیر بین‌المللی، اشغال نظامی و اعمال کنترل دولتها بر مناطقی خارج از قلمرو سرزمینی‌شان سبب شده که آنها به بهانه‌های مختلف از ایفاء تعهدات حقوق بشری در فراسوی مرزهای سرزمینی خود شانه خالی کرده و سعی نموده‌اند که از نقض حقوق بنیادین افراد - که حقوق ذاتی و جدانشدنی از انسان قلمداد می‌شود - به عنوان ابزاری جهت نیل به اهداف خود در فراسوی مرزهای ملی‌شان در اقصی نقاط جهان استفاده کنند.^۸ دولتها غالباً اجرای قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه را مستمسکی جهت توجیه نقض تعهدات مسلم خود در خصوص تضمین رعایت حقوق بشر افراد قرار داده‌اند.^۹ با این وجود بررسی عکس‌العمل جامعه جهانی از جمله دولتهای دیگر، سازمان ملل متحد و نهادهای مرتبط با آن خصوصاً در زمینه حمایت از حقوق بشر، نهادهای منطقه‌ای، سازمان‌های غیردولتی و حتی افراد در این میان از اهمیت برخوردار بوده و سوالی که همچنان باقی است اینکه آیا نهادهای ناظر، در این زمینه به رسالت اصلی خود که همانا حمایت واقعی و مؤثر از قربانیان نقض حقوق بشر در برابر دولتها است، عمل نموده و توانسته‌اند به نحوی مستقل از معذورات مربوط به حاکمیت و اقتدار دولتها گامی ولو اندک در راستای التیام جراحات شدید و مداوا ناشدنی که بر قلب تپنده کل بشریت وارد آورده شده، به پیش نهند؟!

تأکید مکرر بر رابطه تکمیلی حقوق بین‌الملل بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه از سوی نهادها و مراجع بین‌المللی را می‌توان نشانگر دغدغه جامعه بین‌المللی در خصوص آثار جبران ناپذیر جنگ بر حقوق بنیادین افراد دانست،^{۱۰} زیرا هنوز تلخی وقایع غیرانسانی ناشی از جنگ جهانی دوم در کام بشریت باقی است. گرچه الزام دولتها به رعایت حقوق بنیادین افراد تحت هر شرایطی از جمله زمان

---

۷. دولتها متعهدند که کلیه اقداماتی را که در راستای مبارزه علیه تروریسم انجام می‌دهند، در چارچوب دیگر تعهدات آنها بر طبق حقوق بین‌الملل بویژه حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق بین‌الملل بشر باشد. رک:

Security Council Resolution 1624 (2005).

۸. بر همین مبنا ارکان حقوق بشری ملل متحد از جمله کمیته حقوق بشر و کمیته منع شکنجه، گروههای کاری و گزارشگران ویژه بارها در گزارشات خود از دولت امریکا درخواست نموده‌اند که به اقدامات ضد بشری خود از جمله شکنجه، ناپدیدسازی اجباری و دیگر رفتارهای خشن، غیرانسانی و تحقیر کننده خاتمه دهند. رک:

www.ohchr.org

۹. نقض گسترده حقوق بشر در جریان مخاصمات معاصر سبب شده که برخی از نهادهای حقوق بشری غیردولتی از جمله عفو بین‌الملل به شدت در مقام اعتراض به اقدامات دولتها خصوصاً دولت امریکا برآیند. رک:

Amnesty International, United States of America, Briefing to the Human Rights Committee with respect to its review of the state party's Combined second and third Periodic report on the implementation of the International Covenant on Civil and Political Rights, February 2006.

۱۰. به طور نمونه می‌توان به تفسیر کلی شماره ۳۱ کمیته حقوق بشر اشاره نمود که صراحتاً بر رابطه تکمیلی حقوق بشر و حقوق بشردوستانه و اجرای میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در شرایط مخاصمات مسلحانه تأکید نموده است. رک:

ICCPR, General Comment No. 31.

جنگ یا صلح و در هر مکانی از جمله در داخل خاک یا خارج از قلمرو سرزمینی دولتها به لحاظ تئوری پذیرفته شده و غیرقابل خدشه است لیکن وقایع اخیر افغانستان و عراق به خوبی نشان داد که اگر نگوییم اجرای این اصل در عمل ناشدنی است، لاقلاً باید اعتراف کنیم که با عکس‌العمل شدید و مانع تراشی‌های غیرمنطقی از سوی دولتها، خصوصاً دولت امریکا مواجه می‌باشد.¹¹ یادآوری رفتار خشونت‌بار و غیر انسانی نیروهای امریکایی در زندان ابوغریب، گوانتانامو و دیگر بازداشتگاههایی که خارج از خاک این کشور قرار دارد، به روشنی می‌تواند مؤید حساسیت و اهمیت مسئله اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها در عرصه بین‌المللی باشد. آنچه مسلم است اینکه پرداختن به تمامی ابعاد نقض تعهدات بین‌المللی دولتها در وقایع اخیر افغانستان، عراق و دیگر مناطق، خود بحث و تعمق بس مفصلی را می‌طلبد که از مجال تحقیق حاضر خارج است. با این وجود مروری هر چند اجمالی بر اقدام دولتها در خصوص نقض حقوق بشر در فراسوی مرزهای سرزمینی آنها می‌توان مؤید ضرورت طرح موضوع اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها در وقایع معاصر قلمداد گردد.

در هر حال با توجه به اینکه بخش عمده‌ای از تعهدات حقوق بشری معاهده‌ای دولتها چه در عرصه جهانی و چه در عرصه منطقه‌ای در قالب حقوق بین‌الملل عرفی در آمده، بنابراین اعمال این تعهدات تحت هر شرایطی از جمله در خارج از قلمرو سرزمینی دولتها انکارناپذیر است. همچنین توجه به هدف نهایی معاهدات حقوق بشری که تضمین حمایت مؤثر از افراد در برابر دولتها است، ضرورت طرح موضوع اعمال فراسرزمینی این تعهدات را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

ج) زمینه طرح موضوع

روند رو به افزایش موارد نقض فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری خصوصاً در دهه‌های اخیر و گسترده شدن دامنه نقض تعهدات حقوق بشری دولتها در خارج از قلمرو سرزمینی آنها منجر به بروز تحولاتی در عرصه بین‌المللی شده است. از جمله می‌توان به طرح شکایات متعددی در نهادهای حقوق بشری جهانی و منطقه‌ای اشاره نمود. بطور نمونه در کمیته حقوق بشر و دیوان اروپایی حقوق بشر بسیاری از پرونده‌ها مرتبط با اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها می‌باشد. حساسیت و اهمیت مسئله تا بدانجا است که پیرو صدور برخی از آراء نهادهای مزبور، بسیاری از مفسران و اندیشمندان در صدد تبیین و نقد برخی از آراء یا ارائه تفسیر در خصوص آنها بر آمده‌اند و از این جهت در تقویت مبانی اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری ولو بطور غیرمستقیم در طول زمان می‌توانند موثر باشند. همچنین در بسیاری از گزارشات نهادهای حقوق بشری غیردولتی از جمله عفو

---

11. John Cerone, "The Application of Regional Human Rights Law Beyond Regional Frontiers: The Inter-American Commission on Human Rights and US Activities in Iraq", *ASIL Insights*, October 2005, <http://www.asil.org/insights/2005/10/insights051025.html>

بین‌الملل و دیده‌بان حقوق بشر، مسئله نقض تعهدات حقوق بشری دولتها در خارج از مرزهای سرزمینی آنها خصوصاً در عراق و افغانستان مورد توجه قرار گرفته و تفاسیر مختلفی در خصوص این موضوع ارائه شده است و همین امر می‌تواند مؤید ضرورت و اهمیت این مسئله خصوصاً در وقایع معاصر تلقی شود. به طور کلی می‌توان گفت که به رغم اهمیت موضوع اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولتها، اساساً یک تحقیق جامع به زبان فارسی که با نگرشی کلی سطح وسیعی از آراء و نظریات مطرح شده در این زمینه را در بر گیرد، صورت پذیرفته است و از این جهت شاید تحقیق حاضر بتواند گامی نو در راستای تبیین ابعاد مختلف این موضوع قلمداد شود، خصوصاً اینکه از یک سو سعی شده رویه نهادها از جمله کمیته حقوق بشر، دیوان اروپایی حقوق بشر و کمیسیون و دیوان امریکایی حقوق بشر مورد بررسی قرار گیرد و از سوی دیگر آنچه دغدغه نگارنده بوده اینکه تا حد امکان با استناد به تفاسیر و نظرات ارائه شده از سوی مفسران و اندیشمندان برجسته، رویه موجود مورد نقد واقع شود و بعضاً نقاط ضعف یا قوت آنها بیان گردد. امید است که تحقیق حاضر توانسته باشد، در راستای نیل به اهداف علمی فوق‌الذکر گامی هر چند اندک به پیش نهاده باشد و از این جهت بتواند زمینه انجام تحقیقات و پژوهش‌های آتی در خصوص این موضوع را هموار نماید.

د) سوالات اساسی تحقیق

سؤال اصلی که در خصوص این موضوع مطرح می‌باشد این است که آیا دولتها در خارج از قلمرو سرزمینی خود متعهد به ایفاء تعهدات حقوق بشری می‌باشند؟ برخی دیگر از سؤالاتی که پیرامون این موضوع ممکن است مطرح باشد، در ذیل مورد اشاره قرار گرفته است:

۱- مفهوم «صلاحیت» چیست؟ آیا اقدام دولتها به قتل و کشتار افراد بدون دستگیری و بازداشت قبلی آنها را می‌توان از مصادیق اعمال صلاحیت بر افراد قلمداد نمود، یا در مورد اقدام دولتها به بمباران مناطقی در فراسوی مرزهای سرزمینی و کشتار مردم واقع در آن مناطق آیا می‌توان قائل به اعمال صلاحیت فراسرزمینی بر آن مناطق شد؟

۲- اگر دولتها مبادرت به اعمال صلاحیت یا کنترل مؤثر بر مناطق یا افرادی خارج قلمرو سرزمینی کشورهای عضو منطقه نمایند، آیا نهادهای منطقه‌ای موجود صلاحیت رسیدگی به موارد نقض ارتكابی در این خصوص را دارند؟ آیا دیوان اروپایی حقوق بشر صلاحیت رسیدگی به موارد نقض ارتكابی توسط دولت انگلستان در کشور عراق را دارد؟ و یا اینکه آیا اقدامات نیروهای امریکایی در افغانستان و عراق از طریق نهادهای امریکایی حقوق بشر قابل پیگیری و رسیدگی می‌باشد؟ آیا با استناد به ماهیت منطقه‌ای این معاهدات می‌توان اقدامات دولتهای عضو در فراسوی مرزهای ملی کشورهای عضو منطقه را نادیده انگاشت؟

۳- اساساً مبانی اعمال صلاحیت از جانب دولت‌ها در رویه‌نهادهای نظارتی در زمینه حقوق بشر چه می‌باشد، بدین ترتیب که آیا نهادهای مذکور با استناد به اصل سرزمینی بودن صلاحیت، دامنه مضیقی جهت اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولت‌ها در نظر گرفته‌اند و آنرا فقط تحت شرایط استثنایی پذیرفته‌اند، یا اینکه صرف احراز انتساب اقدامات فراسرزمینی دولتهای عضو که منجر به نقض تعهدات حقوق بشری آنها شده، صرفنظر از دیگر شرایط، جهت تحقق مسئولیت دولت‌ها در قبال قربانیان کافی دانسته شده است؟

۴- سوال دیگر اینکه هدف غایی معاهدات حقوق بشری که حمایت حداکثری از افراد در برابر دولت‌ها می‌باشد، در آراء و تفاسیر ارائه شده از سوی نهادهای نظارتی تا چه میزان مورد استناد قرار گرفته است؟ آیا رویه‌نهادهای مذکور حاکی از استناد به هدف معاهدات حقوق بشری و تعمیم دامنه تعهدات دولت‌ها در این خصوص به کلیه افراد تحت سلطه و کنترل دولت‌ها ولو در خارج از قلمرو سرزمینی آنها می‌باشد؟

۵- آیا رویه موجود که در برگیرنده آراء و تفاسیر نهادهای جهانی و منطقه‌ای است، به طور کلی دارای وجوه اشتراک و به تعبیر دیگر دارای راهکارهای مشابه در خصوص این موضوع می‌باشند؟ آیا با استناد به رویه موجود در کل می‌توان به اظهارنظر قطعی در خصوص این موضوع دست یافت؟

و) تقسیم‌بندی مطالب تحقیق

مطالب تحقیق حاضر در دو بخش عمده مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش اول به «اعمال فراسرزمینی تعهدات حقوق بشری دولت‌ها در عرصه جهانی» پرداخته شده است. در این بخش اعمال فراسرزمینی میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کنوانسیون منع و مجازات ژنوسید به عنوان مهمترین معاهدات حقوق بشری جهانی مورد بررسی قرار گرفته است. رویه کمیته حقوق بشر به عنوان نهاد ناظر بر اجرای میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز تفاسیر کلی و ملاحظات نهایی این نهاد در خصوص گزارشات دوره‌ای دولتهای عضو از اهمیت زیادی برخوردار است. قلمرو اعمال میثاق محدود به قلمرو تحت صلاحیت دولتهای عضو شده، بنابراین تبیین مفهوم صلاحیت و شرایط اعمال آن با بحث اعمال فراسرزمینی این معاهده حقوق بشری کاملاً مرتبط است. نقض آشکار حقوق بشر افراد در جریان عملیات حفظ صلح ملل متحد خصوصاً در دهه‌های اخیر، می‌تواند مؤید اهمیت شناسایی مسئولیت دولتهای عضو در قبال اقدامات فراسرزمینی نیروها و مأموران تحت کنترل آنها باشد.

رویه کمیته در قبال اقدامات فراسرزمینی دولت‌ها از جمله اقدام به دستگیری و بازداشت افراد،